

Территория Восточной Латвии не располагает поселениями с чистыми комплексами шнуровой керамики. Наблюдения, сделанные при изучении поселений типа Абора на Лубанской низине, указывают на специфику процесса заселения пришедшего потока носителей культуры шнуровой керамики, выбравших для оседлости ранее заселенные места носителями местной позднеолитической культуры, принося с собою не только собственную керамику, но и яркий каменный, кремневый и янтарный инвентарь.

Таким образом, именно этот поток населения, проникший на территорию Лубанской низины и осевший здесь не ранее 2300 г. до Р. Х., может быть сопоставлен с истоками восточно-балтского этноса, легшими в основу балтизации населения Восточной Латвии в эпоху ранней бронзы (т.н. Лубанская культура).

Valdemaras Šimėnas

VAKARŲ IR RYTŲ BALŲ RIBOS KAITA ARCHEOLOGIJOS DUOMENIMIS

Nustatyti vakarų ir rytų baltų etnines ribas nėra taip paprasta. Pirmieji atskirti šiuos baltus pabandė kalbininkai XIX a. viduryje pastebėję tam tikras fonetines ir gramatines skirtis tarp lietuvių, latvių ir prūsų kalbų.

Pagrindiniai skirtumai, leidę išskirti rytų ir vakarų baltus, buvo dvibalsių *ei* ir *ie* kaita. Antai, kur lietuvių ir latvių *ie*, prūsai dėsningai turi *ei* (*deinan*, *deivs*, *prei*). Taip pat rytų ir vakarų baltai turi skirtingas priebalsių samplaikas, pvz.: lietuvių kalboje *kl*, *gl*, *gn*, tuo tarpu prūsų kalboje *tl*, *dl*, *bn* (*eglē* - *edlė*, *dugnas* - *dubnas*), lietuvių kalboje *dž*, *č*, o latvių kalboje *ž*, *š*, prieš *a*, *o*, *u* atitinka prūsų *d*, *t* (*medžiai* - *median*). Prūsai taip pat turi žodžių, jų reikšmių ar formų, kurių nėra rytų baltų kalbose. Be to, prūsai turėjo ir bevardę giminę, kurios neturi rytų baltai. Taip pat skyrėsi prūsų kalbos linksniavimo dėsniai, įvardžiai ir skaitvardžiai. Visa tai rodo, kad prūsų kalba, nors yra gimininga lietuvių bei latvių kalboms, nuo abiejų ir skiriasi, vadinasi, yra skirtinga kalba¹.

Iš karto reikia atkreipti dėmesį į tai, kad kalbininkai šias dvi kalbų grupes išskyrė remdamiesi pačiais bendriausiais bruožais. Taip pat reikia turėti omenyje, kad kalbos grynų pavidalu, tokios, kokias teoriškai nustatė kalbininkai, praktiškai tikrovėje neegzistavo. Jos visuomet buvo persipynusios, susimaišiusios ir turėjo kaimyninėms gentims būdingų savybių. Tiek prūsų, tiek lietuvių ir latvių kalbos formavosi tūkstantmečiais. Į jų sudėtį įėjo keliolika smulkesnių gentinių junginių, kurių kalbinę priklausomybę šiandien jau sunku nustatyti, o kartais ir visiškai nebeįmanoma. Todėl, matyt, teisūs tie kalbininkai, kurie teigė, kad skilimas į vakarų ir rytų baltų kalbas nebuvo griežtas, visą laiką būta tam tikrų pereinamųjų dialektų². Be to, tyrinėtojai kol kas neužakcentavo, kad riba tarp rytų ir vakarų baltų nebuvo pastovi ir, amžiams bėgant, kito. Taigi mano tikslas atkreipti tyrinėtojų dėmesį į šį ribos kitimą. Tai leis susikalbėti daugeliui kalbininkų ir istorikų. Suprantant problemos sudėtingumą ir žinant, kad neįmanoma sudaryti universalaus genčių susiskirstymo modelio, bus pasistengta išskaidyti medžiagą atskirais chronologiniais laikotarpiais, taip pat, remiantis archeologine medžiaga, bendriausiais bruožais sumodeliuoti vakarų ir rytų baltų ribos kaitą. Iš karto pabrėžiu, kad tai nėra griežtos ribos nustatymas, kartais - tik tendencija. Ateityje tai leis paaiškinti kalbininkų pastebėtų vakarų baltų kalbos savybių atsiradimą tradicinėje rytų baltų teritorijoje.

Kalbininkų darbuose išryškėja jų tyrinėjimų komplikotumas, dažnai susiduriama su sunkiomis, kartais neišsprendžiamomis problemomis. Rekonstruojant baltų kalbos sistemą, iškyla labai didelių sunkumų. Tai

yra todėl, kad tik nedidelė buvusio baltų arealo dalis tęsiasi iki mūsų laikų. Kai kur baltai ar atskiros gentys išnyko, nepalikdamos jokių kalbos relikvų, tik pėdsakus hidronimijoje ir materialinėje kultūroje. Taigi, lyginamojoje baltų kalbotyroje yra milžiniškų spragų³. Šias spragas iš dalies gali užpildyti archeologija.

Kalbininkai teigia, kad archeologai, tirdami materialinės kultūros liekanas, negali nustatyti, kokia kalba šnekėjo žmonės, kurių palaikus jie tiria⁴. Tačiau archeologai, remdamiesi retrospektyviu metodu, gali nustatyti įvairių archeologinių kultūrų kilmę bei šių kultūrų giminytės ryšius. Žinant vienos kultūrų grandinėje esančios kultūros kalbinę priklausomybę, galima gana tiksliai nustatyti ir kitų kalbinę priklausomybę. Materialinė kultūra yra neatsiejamai susijusi su dvasine kultūra (kartu ir kalba), todėl archeologų aptinkami materialinės kultūros pokyčiai turėtų nulemti pakitimus ir dvasinėje kultūroje (taip pat kalboje). Remiantis šiais teoriniais dėsniais, bus pabandyta nustatyti įvairių baltiškų archeologinių kultūrų kilmę ir susieti jas su jau žinomomis rytų bei vakarų baltų kultūromis, jų kalbiniais duomenimis. Toks kalbinių duomenų susiejimas su archeologiniais leis išskirti įvairius kalbos chronologinius sluoksnius, išsiaiškinti, kurie yra ankstyvesni, kokia jų kilmė ir kaip jie keičia vienas kitą. Tai padės skirtingais laikotarpiais nustatyti atskirų genčių priklausomybę rytų ar vakarų baltams.

Prieš pradėdant nagrinėti archeologinių kultūrų raidą, reikėtų padaryti ekskursą kiek į šalį ir pasiaiškinti vartojamų terminų reikšmes, nes, sprendžiant iš literatūros, daugelis nesutarimų tarp mokslininkų kyla būtent dėl skirtingai suprantamų terminų.

Pirmiausia reikia pabrėžti, kad baltų skirstymas į rytų ir vakarų baltus nėra tikslus, o geografiniu požiūriu naudojamas sąlyginai iš tradicijos. XIX a. pabaigoje - XX a. pradžioje intensyviai studijoms, paaiškėjo, kad baltiškų vietovardžių yra randama gerokai ryčiau nuo dabartinių rytų baltų gyvenamų teritorijų. Tokių vietovardžių buvo rasta Padnieprėje. Todėl ilgainiui pradėtas vartoti dar vienas terminas - Dniepro baltai. Kokiai grupei - vakarinių ar rytinių - buvo artimesni Dniepro baltai, kalbininkai dar galutinai nenusprendė. Matyt, ir šis baltų genčių suskirstymas dar nėra galutinis, nes naujausios kalbininkų studijos rodo, kad baltų vietovardžių randama ir į šiaurę nuo Dniepro baltų, Volgos bei Okos aukštupiuose⁵, Kamos baseine⁶, prie Dono⁷, Pskovo ir Novgorodo apylinkėse⁸. Taigi ateityje įmanomi nauji terminai, apibūdinantys šiaurės rytų baltus. Taip pat pažymėtini kalbininkų H. Kraje, H. Šalio, V. Brauerio darbai, kuriuose teigiama, kad baltiškų vietovardžių yra randama į vakarus nuo vakarų baltų, už Vyslos, ar net gerokai toliau į vakarus, anapus Oderio, iki pat Elbės, taip pat Saksonijoje bei Riugeno saloje⁹. Taigi ir šie baltai ateityje, matyt, bus įvardinti atskiru Užvyslio ar kitu vardu. Taigi terminą "vakarų ir rytų baltai" vartoju tradiciškai, kaip jį su-

prato XIX a. kalbininkai bei XX a. perėmę istorikai, archeologai, antropologai ir kt.

Nemažai nesutarimų kyla dėl to, kad tyrinėtojai sutapatina prūsų ir vakarų baltų sąvokas. Vieni prūsais vadina visas vakarų baltų gentis (prūsus, kuršius, jotvingius ir kt.). Kiti šią sąvoką taiko tradiciškai siauresniam prūsiškų genčių junginiui (dažnai sieja su P. Dusburbiečio išvardintomis 11 žemių). Treti prūsus tapatina tik su viena ar keliomis vakarų baltų gentimis, kurių vardu buvo pavadintos visos kitos kryžiuočių užkariautos gentys. Istorikai dažnai bando prūsų terminą pakeisti vakarinių lietuvių vardu¹⁰. Taigi, taip skirtingai suprasdami terminus, tyrinėtojai, vartojantys prūsų pavadinimą plačiąja prasme, dažnai nesusikalba su tais, kurie šį terminą supranta siaurąja prasme, nors dažnai kalba apie tą patį. Nemažai kalbininkų lietuvių ir latvių tradiciškai vadina rytų, o prūsus - vakarų baltais. Toks skirstymas nepriimtinas. Juk žinoma, kad į lietuvių etnosą susijungė daug smulkių genčių (žemaičiai, aukštaičiai, dalis žiemgalių, sėlių, kuršių, skalvių, jotvingių ir kt.). Straipsnyje naudojamas "vakarų baltų" terminas yra gerokai platesnė sąvoka negu "prūsai". "Rytų baltų" terminas taip pat netaikytinas visoms gentims, kurios įsijungė į lietuvių etnosą. Matyt, ne visos išvardintos gentys senovėje kalbėjo šiandienine lietuvių ar latvių kalba, t.y. priklausė rytų baltams. Vakarų ir rytų baltų teritorija per amžius kito. Todėl vartojamas terminas nėra pastovus teritoriniu ir laiko (chronologiniu) požiūriu. Senovėje gentys tarpusavyje bendravo, jungėsi, sudarė sąjungas, skilo, kariavo ar buvo nukariautos. Todėl negalima atmesti atvejų, kai vienos grupės gentys asimiliavo kitos grupės gentis. Asimiliacijos procesai galėjo vykti ilgus šimtmečius, o galėjo ir labai greitai, ypač karinių konfliktų metu. Visus etninius procesus rekonstruoti yra labai sunku. Beveik nieko nežinoma apie baltų genčių lokales migracijas, kurios anais laikais, matyt, buvo visai įmanomos. Pasaulio kalbų istorija rodo, jog sparčiausią kalbinę raidą ir kalbos diferenciaciją sukelia kontaktai su kitomis (ypač skirtingų struktūrų) kalbomis bei kalbinis substratas. Kalbiniams pakitimams postūmis paprastai būna iš šalies. Juk kalbai, kaip svarbiausiai komunikacijos priemonei, būdinga tendencija išlaikyti kiek galima pastovesnę sistemą. Priešingu atveju kalba negali atlikti savo pagrindinės funkcijos¹¹.

Dažnai kalbininkai negali priėti prie bendros nuomonės, kurios gentys priskiriamos vakarų, o kurios - rytų baltams. Vakarų baltų kalbos elementų apstu kuršių, skalvių, nadruvių ir jotvingių kalbose, tačiau ne visi kalbininkai linkę jas priskirti vakarų baltų grupei. Iš dalies tai skatina daryti politinis tabu. Kad šis klausimas ilgą laiką buvo įgavęs politinį atspalvį, rašė archeologas A. Tautavičius¹². Neaišku, kokių motyvų skatinamas P. Kulikauskas abejoja kalbininkų teiginiu, kad jotvingių kalba buvusi artimesnė prūsų, o ne lietuvių kalbai¹³, nors ir sutinka, kad archeologui su kalbininkais ginčytis neverta. Kalbininkai, norėdami apeiti šią proble-

mą, mėgina įvesti pereinamųjų genčių tarp vakarų ir rytų baltų terminą. Iš dalies tai atitinka tiesą, tačiau tik žvelgiant iš šių dienų pozicijų. Iš tikrųjų, minėtoje teritorijoje be vakarų baltų kalbos elementų labai daug aptinkama rytų baltams būdingų vietovardžių (kai kur vakarų baltų kalbos elementai vos atsekami). Šiandien ten gyvena vien tik rytų baltai. Tačiau archeologams toks pereinamasis terminas ne visada priimtinas. Kalbininkai tyrinėja šias dienas pasiekusių kalbinių duomenų visumą ir gali surasti visų laikų etninių procesų vidurki, o archeologai susiduria su konkrečia situacija. Archeologai negali apibendrinti kelių tūkstantmečių duomenų ir išvesti visiems laikams priimtina bendrą kultūros vardiklį. Jie gali tik įvertinti tam tikro laikotarpio konkrečios archeologinės kultūros apibrėžtą etninę situaciją. Archeologiniai duomenys turi būti suskaidyti atskirais chronologiniais laikotarpiais. Tačiau kaip tik tai leidžia archeologams rekonstruoti istorinį procesą, palyginti skirtingų laikotarpių kultūras, pastebėti pakitimus, atsekti seniau vykusius etninius procesus. Taigi archeologai gali padėti kalbininkams išskirti skirtingus kalbinius klodus ir juos datuoti. Todėl nesistengsiu galutinai suskirstyti genčių į vakarų ir rytų baltus. Archeologams neturėtų rūpėti vieną gentį įsprausti tik į vienos kalbinės grupės rėmus. Jeigu kurioje nors genties kalboje šių dienų požiūriu yra ir vakarietišku, ir rytietišku bruožu, tai dar nereiškia, kad prieš daugelį amžių jos kalbėjo taip pat. Gentis galėjo priklausyti vienai kalbinei grupei, o vėliau, susiklosčius tam tikrai istorinei situacijai, būti asimiliuota, tapti kitos kalbinės grupės gentimi. Todėl toks perėjimas iš vienos kalbinės grupės į kitą yra dėsningas, tačiau negali tęstis begalybę. Etninė grupė yra gyvų organizmų suma, todėl ji kinta.

Kalbininkai pastebėjo, kad kai kuriose tradiciškai rytų baltams priskiriamose genčių tarmėse (žemaičių, žiemgalių ir sėlių) yra nemažai vakarų baltų kalbos reliktų¹⁴. Galima būtų patikslinti: tose teritorijose, kur gyveno žemaičiai, žiemgaliai ir sėliai yra vietovardžių, turinčių vakarų baltams būdingų kalbos bruožų. Jų atsiradimo kalbininkai nepaaiškina, arba aiškina bendru baltų prokalbės palikimu. Kai kurie kalbininkai spėja, kad ir šioje teritorijoje kažkada galėjo gyventi vakarų baltai, kuriuos vėliau asimiliavo rytų baltai. Apie tai, kad žemaičiai, žiemgaliai ir sėliai susidarė ant „kuršiško“ pagrindo, jau rašė kalbininkas K. Būga. Be to, jis teigė, kad lietuvių ir latvių protėviai (t.y. rytų baltai) iki VI a. yra gyvenę už Šventosios upės¹⁵, kad „sėlių būta vienos tautystės su kuršiais“¹⁶. Šią nuomonę kritikavo latvių kalbininkas J. Endzelynas, todėl K. Būgos hipotezė ilgą laiką buvo primiršta. Tačiau prie jos pastaruoju metu sugrįžo kitas vakarų baltų kalbų žinovas akademikas V. Mažiulis¹⁷. Kuršių kalbos substratą šiaurės žemaičių teritorijoje tyrinėjo kalbininkas A. Girdenis¹⁸, kitų giminiškų baltų kalbų įtaką lietuvių kalbai tyrė A. Vanagas¹⁹. Kalbininko Z. Zinkevičiaus žodžiais, šių dienų žemaičių tarmė - tai tam tikra prasme lietuvių kalba kuršių lūpomis. Šio kalbininko „Lietuvių kalbos istorijoje“ galima gana nemažai prisirankioti vakarų

baltams būdingų kalbos elementų žemaičių, žiemgalių, sėlių ir latgalių gyventoje teritorijoje²⁰. Kaip antai: žiemgaliai, kaip ir kiti vakarų baltai, buvo išlaikę dvibalsį *ei* (*Seimgaler*)²¹. Kuršių, žiemgalių, sėlių ir latgalių žvarbieji priebalsiai *š*, *ž*, kaip ir vakarų baltų, virto (mano nuomone, išlaikė I - IV a. vakarų baltų savybę) sargiaisiais atitikmenimis *s*, *z* (liet. *ašis*, *žemė* ir lat. *ass*, *zeme*, pr. *assis*, *semme*)²². Kuršiai išlaikė jotvingiams būdingą priesagą *-ng-*. Be to, šiaurės Lietuvoje ir Latvijoje aptinkama prūsišką šaknį turinčių vietovardžių, o tarmėse - prūsiškų leksemų (*Dabikinė* - pr. *debikan* „didelis“)²³. Vakarietišką teritoriją padeda nustatyti sėliškas substratas, pvz.: anykštėnų „rotininkavimas“²⁴.

Iš pateiktų duomenų matyti, kad „kuršiškų“ vietovardžių reliktų esama visoje dabartinėje Žemaitijoje (mano nuomone, taip pat šiaurės Aukštaitijoje ir pietų Latvijoje), „kažkada čia visur turėjo būti kuršių etnoso“²⁵. Taigi, remdamiesi archeologijos duomenimis, ir pabandykime nustatyti, kada gi tie „kuršiai“ ten gyveno.

Reikia iš karto pripažinti, kad archeologų, kaip ir kalbininkų, darbuose nėra vienos nuomonės dėl baltų susidarymo bei rytų ir vakarų baltų ribos kaitos amžiams bėgant. Pavienės archeologų išvados šiais klausimais nėra apibendrintos ir susietos.

Archeologai baltų susidarymo ir įvairių kalbinių grupių išsiskyrimo ieško jau akmens amžiuje. Archeologės R. Rimantienės nuomone, šiuo metu nėra vienos dabartinės tautos negalime kildinti tiesiai iš neolitinių protėvių. Įmanoma kalbėti tik apie vieną kitą dabartinių tautų substratą ir toliau per visą keturių ar trijų tūkstačių metų laikotarpį sekti jo raidą²⁶. Neranda archeologai ir bendros archeologinės kultūros, iš kurios būtų galima kildinti visas baltiškąsias kultūras ir apibūdinti jas kaip baltų protėvynę, taigi ir prokalbę. Archeologiniai duomenys toli gražu ne tokie vienalyčiai kaip lingvistiniai. Arealų skirtybės, priešingai lingvistų nurodytosioms, yra daug didesnės negu bendrybės. Baltiškomis laikomos Pamarių, Padnieprės ir Fatjanovo kultūros negali būti kildinamos iš vienos kurios nors kultūros. Visos trys yra savarankiškos. Kildinti vieną iš kitos nėra jokios prasmės, nes visos bendrybės galiausiai yra paveldėtos iš Virvelinės keramikos kultūros. Bandymas tiesiogiai jas susieti - idealo ieškojimas²⁷. Todėl šiuo metu daugelis archeologų mano, kad baltų susidarymo pradžią lėmė Virvelinės keramikos kultūros gyventojų paplitimas Rytų Pabaltijyje. Su šia nuomone nesutinka A. Girininkas²⁸. Jis teigia, kad, formuojantis rytų baltams, Virvelinės keramikos kultūra didelės įtakos neturėjo. Baltų kultūros susidarymą Rytų Lietuvoje lėmė vietinė, Vėlyvoji Narvos kultūra. Kad rytų baltai yra indoeuropiečiai, niekas neabejoja. Tačiau rytų baltų kultūra, A. Girininko nuomone, nėra Virvelinės keramikos kultūra²⁹. Jeigu mes sutiksime su tokia A. Girininko nuomone, tada nebeaiškus taps indoeuropiečių atėjimo į Europą klausimas. Ši nuomonė gerokai kirsis su šiuo metu egzistuojančiomis indoeuropiečių protėvynės teorijomis. Kildindami rytų baltus iš Vėlyvosios Narvos

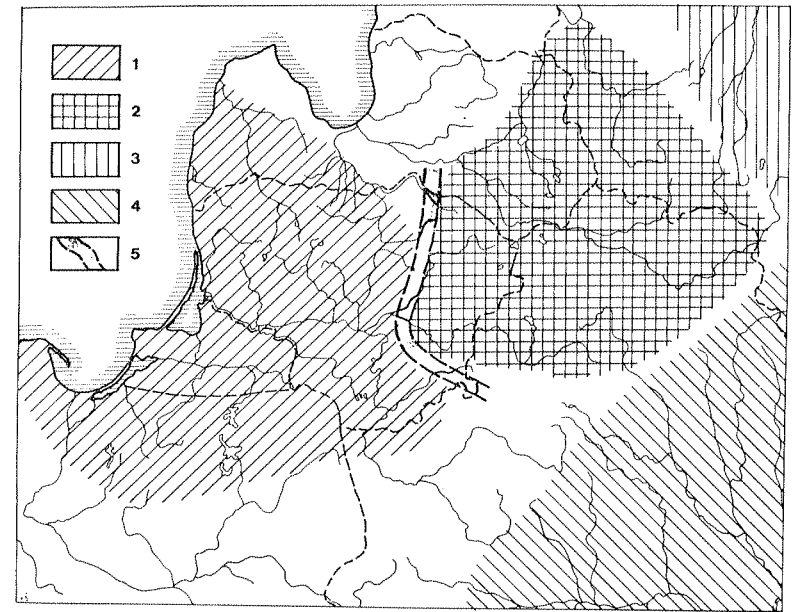
kultūros varianto susidarysime daug problemų baltų kilmės, jos susidarymo ir teritorijos klausimais. Baltiškų vietovardžių teks ieškoti Šiaurės Estijoje ir Pietų Suomijoje. Kils problemų indoeuropiečių - baltų problematikoje.

Dėl rytų ir vakarų baltų išsiskyrimo archeologinėje literatūroje vyrauja trys nuomonės. Pirmoji - tradicinė, susiformavusi XX a. pradžioje, teigia, kad vakarų baltų kultūra išsiskyrė geležies amžiaus pradžioje - I tūkst. pr. Kr. viduryje - ir siejama su tariamu Vakarų baltų pilkapių kultūros atsiradimu. Šį teiginį perėmė kalbininkai, kurie baltų prokalbės skilimą į vakarų ir rytų baltus taip pat datuoja V a. pr. Kr. Toks teiginys pastarojo meto Lietuvos archeologų darbuose beveik nebesutinkamas. Jį naudoja tik lenkų archeologai.

Antroji nuomonė - vyraujanti archeologų darbuose - vakarų baltų išsiskyrimą sieja su Vakarų baltų pilkapių kultūros išsiskyrimu. Tačiau šios kultūros atsiradimą datuoja II tūkst. pr. Kr. viduriu (maždaug XVI a. pr. Kr.).

Trečioji nuomonė formuojasi šiuo metu ir ryškiausiai pasireiškia archeologo A. Girininko darbuose³⁰. Jis teigia, kad skilimas į rytų ir vakarų baltus įvyko jau akmens amžiuje, o rytų ir vakarų prabaltų kultūros užuomazgos glūdi vietinėse Narvos ir iš dalies Nemuno neolitinėse Rytų Pabaltijo archeologinėse kultūrose. Vakarų baltų kultūra formavosi Narvos ir Nemuno kultūrų pagrindu, veikiant jas Rutulinių amforų ir Virvelinės keramikos kultūroms. Rytų baltų kultūra susiformavo Vėlyvąją Narvos kultūrą veikiant Šukinės-duobelinės keramikos kultūrai. Esminiai rytų ir vakarų baltų kultūrų skirtumai pradėjo formuotis viduriniajame ir vėlyvajame neolite. Apie susiformavusias rytų ir vakarų baltų kultūras galima kalbėti tik nuo Brūkšniuotosios keramikos susiformavimo senajame žalvario amžiuje, dar iki pirmųjų ankstyvųjų piliakalnių atsiradimo³¹. Taigi, remiantis A. Girininko tyrinėjimų duomenimis, besiformuojančių rytų ir vakarų baltų ribą galima būtų užčiuopti jau viduriniajame ir vėlyvajame neolite (pav.1). Įmanomas ir ketvirtas variantas, kad vakarų ir rytų baltai susidarė iš visai skirtingų branduolių ir skirtingai vystėsi. Gal kalbininkų darbuose yra kiek pervertintas rytų baltų kalbos ir centrinio baltų arealo vaidmuo. Matyt, ateityje šį vakarų ir rytų baltų išsiskyrimo klausimą archeologai ir kalbininkai turėtų paaiškinti naujai.

Vėliau rytų ir vakarų baltų riba turėtų atitikti lengviau nustatomą vakarinę Brūkšniuotosios keramikos kultūros ribą. Tačiau kaip tik šiuo laikotarpiu archeologai susiduria su sunkumais rekonstruojant etninę baltų genčių istoriją. Tiek Latvijoje, tiek Lietuvoje dar labai blogai pažįstame žalvario ir ankstyvojo geležies amžiaus kultūras. Lieka visai neįtirtas Pamarių, Padnieprės ir Fatjanovo kultūrų perimamumo su žalvario amžiaus kultūromis klausimas. Kol kas Pamarių kultūra lieka visai nesusieta su Vakarų baltų pilkapių kultūra, neaiškus Padnieprės ir Fatjanovo kultūrų likimas, Brūkšniuotosios keramikos ir Dniepro-Dauguvos

1 pav. Etnokultūrinė situacija II tūkst. pr. Kr. (pagal A. Girininką): 1 - Pamarių kultūra, 2 - Vėlyvoji Narvos kultūra, 3 - Fatjanovo kultūra, 4 - Padnieprės kultūra, 5 - vakarų ir rytų baltų riba.

kultūrų atsiradimas. Vyrauja nuomonė, kad Brūkšniuotosios keramikos kultūra atsirado Virvelinės keramikos kultūros pagrindu³², tačiau A. Girininkas su tokia nuomone nesutinka. Neaiški tuo metu ir riba tarp rytų ir vakarų baltų. Brūkšniuotosios keramikos kultūra susiformavo daug platesnėje teritorijoje negu tik Vėlyvosios Narvos kultūros teritorija. Šios naujai susiformavusios kultūros teritoriją įvairūs tyrinėtojai nustato skirtingai. Pagrindinė tokių nevienodumų priežastis yra ta, kad brūkšniuotosios keramikos pasirodymą kai kas suplaka su jos vardu pavadinta kultūra. Keramiką su brūkšniavimo žymėmis atsiranda gana anksti, jau IV - III tūkst. pr. Kr., ir aptinkama labai plačioje teritorijoje. Ji randama Lenkijoje, Suomijoje ir Švedijoje. Tuo tarpu Brūkšniuotosios keramikos kultūra, be keramikos turi daugybę požymių, leidžiančių išskirti ją iš kitų. Apie Brūkšniuotosios keramikos kultūrą galima kalbėti tik tada, kai jau yra pastovių gyvenviečių - piliakalnių, svarbiausių jos paminklų ir visas radinių kompleksas. Pagrindiniu kultūros požymiu brūkšniuotoji keramika tapo tik I tūkst. pr. Kr. Vakaruose ši kultūra apėmė Rytų ir Pietų Lietuvą, parėjo į kairiąją Nemuno vidurupio pusę ir toliau ėjo maždaug palei Šventosios upę³³. Pagrindinis šios kultūros arealas apėmė Šiaurės vakarų ir Vidurio Baltarusiją bei Rytų Lietuvą. Taip pat šiai kultūrai pastaruoju metu priskiriama Centrinė ir Vakarų Latvija, bei Šiaurės

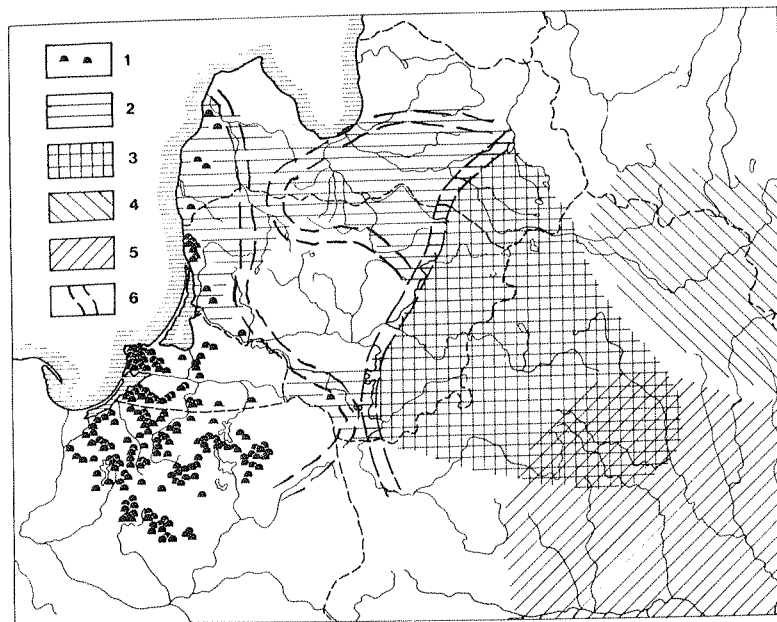
vakarų Lietuva. Šioje teritorijoje brūkšniuotoji keramika, matyt, pasirodė tik I tūkst. pr. Kr. viduryje³⁴. Taigi tuo laikotarpiu galima kalbėti apie rytų baltų įtaką Vakarų Lietuvoje bei Pietų Latvijoje. Kiek ta įtaka buvo stipri, šiandien sunku spręsti, kadangi Brūkšniuotosios keramikos kultūra nebuvo vienalytė. Tyrinėtojai išskiria net keletą šios kultūros arealų³⁵. Matyt, tokiam nevienalytiškumui pasireikšti turėjo įtakos senesnis kultūrinis substratas. Rytų ir vakarų baltų riba šiuo laikotarpiu nėra aiški. Ji išryškėja tik I tūkstm. pr. Kr. pradžioje, kai paaiškėja Brūkšniuotosios keramikos kultūros vakarinė riba. Klausimo sprendimą apsunkina ir tai, kad beveik nežinoma to meto paminklų Žemaitijoje ir Centrinėje Lietuvoje, Nevėžio, Dubysos bei Nemuno žemupyje. Be to, ne visus brūkšniuotosios keramikos lokalinius variantus tyrinėtojai skiria rytų baltams. Archeologės E. Grigalavičienės nuomone, Šiaurės rytų, Rytų bei Vakarų Lietuvos lokalinės sritys atspindėjo rytinių ir vakarinių baltų formavimosi skirtumus³⁶. Ne visų tyrinėtojų nuomonės dėl Brūkšniuotosios keramikos kultūros etninės priklausomybės sutampa³⁷. Tokie nuomonių skirtumai paaiškinami tuo, kad dar reikiamai neištirtas Brūkšniuotosios keramikos kultūros likimas, taip pat neaiškus ankstyviausių Rytų Lietuvos pilkapių kultūros atsiradimas IV amžiuje. Neaišku, ar brūkšniuotosios keramikos išnykimas ir Rytų Lietuvos pilkapių atsiradimas yra vienalaikis.

Brūkšniuotosios keramikos kultūros etninė priklausomybė dar kelia tyrinėtojams abejonių, o pirmąja neabejotinai vakarietiška kultūra laikoma Vakarų baltų pilkapių kultūra. Todėl vakarų baltų rytinę ribą galima nustatyti kartografuojant šios kultūros archeologijos paminklus. Tyrinėtojų nuomonė nesutampa tik dėl Vakarų baltų pilkapių kultūros susidarymo. Archeologės M. Gimbutienės nuomone, ši kultūra susidariusi žalvario amžiuje ir kilusi iš Pamarių kultūros. Net vieną savo knygos skyrių ji pavadino "Pamarių kultūra - vakarų baltų kultūros branduolys". Jos nuomone, iš Pamarių kultūros toliau plėtojosi Rytprūsių, Vakarų Lietuvos ir Latvijos žalvario bei ankstyvojo geležies amžiaus kultūra, kurią siejame su vakarų baltais³⁸. Tokiai nuomonei pritaria kiti Lietuvos archeologai³⁹. Taip šią problemą aiškino ir Rytprūsių archeologai. Jie neabejojo žalvario bei ankstyvojo geležies amžiaus pilkapių kultūros perimamumu ir vieningai skyrė vakarų baltams⁴⁰. Iš bendro konteksto labai išsiskiria lenkų archeologų nuomonė. Jie teigia, kad Vakarų baltų pilkapių kultūra išsiskiria tik žalvario amžiaus pabaigoje ar ankstyvajame geležies amžiuje, o pirmoji pilkapių kultūros fazė yra nebaltiška. Ankstyvuosius pilkapius, jų nuomone, paliko finai-ugrai ar neaiškos etninės priklausomybės indoeuropiečių gentys⁴¹, kurias bando susieti su venedais⁴² ar net slavais⁴³. Jų nuomone, pirmųjų pilkapių pasirodymą Sembos pusiasalyje ir Lenkijos Pamaryje reikėtų sieti su lužitėnų palikimu ir įtaka. Jie teigia, kad Vakarų baltų pilkapių kultūra susidarė 550 m. pr. Kr., kai Sembos pusiasalio ir Priegliaus baseino gyventojai susimaišė su ateiviais iš rytų -

Brūkšniuotosios keramikos kultūros arealo⁴⁴. Keista, tačiau tokia nuomonė apie rytų ir vakarų baltų išsiskyrimo laiką vyrauja Lietuvos kalbininkų darbuose. Tolimesnis šios kultūros vystymasis nekelia didesnių abejonių, o archeologų ir kalbininkų nuomonės sutampa. Taigi jau gana tvirtai galima kalbėti apie rytų ir vakarų baltų etninę ribą.

Pilkapiai žalvario bei ankstyvajame geležies amžiuje yra būdingi visam pietvakariniam baltų hidronimijos paplitimo arealui. Pirmiausia, maždaug XVI a. pr. Kr., pilkapiai atsirado Lenkijos Pamaryje ir Sembos pusiasalyje. Vėliau, jau žalvario amžiaus pabaigoje jie paplito beveik visame Priegliaus baseine. Toliausiai į rytus nutolęs Pietarių pilkapyne Užnemunėje, keli pilkapynei yra žinomi į šiaurę nuo Priegliaus ir Nemuno žemupyje (Lisja gora⁴⁵, Hermannlohen-Macikai, Švėkšna, Jurgaičiai, Trakininkai). Kiek didesnė, kompaktiška, maždaug 20 pilkapyių grupė koncentruojasi Klaipėdos ir Kretingos rajone, Danės ir Akmenos baseine. Šie pilkapynei taip pat paplitę Latvijos pajūryje iki Ventos žemupio (Bakši, Darznieki, Pukuli, Ozoli, Striki). Kartografuodami I tūkstm. pr. Kr. pab. Vakarų baltų pilkapių kultūros paminklus, mes matome, kad rytinė šios kultūros riba eina Ventos, Minijos upe, Nemuno žemupiu iki Šešupės, link Augustavo ir Raigardo apylinkių Lenkijoje. Jeigu šią ribą susiesime su brūkšniuotosios keramikos paplitimo arealu, pamatysime, kad Centrinėje Lietuvoje ir Žemaitijoje susidaro gana didelis tuščias tarpas. Aišku, tai dar nereiškia, kad ši teritorija nebuvo gyvenama. Matyt, ji yra archeologų dar nepakankamai ištirta, ką rodo A. Merkevičiaus (jaun.) tyrinėjimai⁴⁶. Taip pat iš šios teritorijos turima daug to meto atsitiktinių radinių⁴⁷. Šiuo laikotarpiu pastebimas Brūkšniuotosios keramikos kultūros plitimas vakarų kryptimi Dauguvos ir Lielupės upių baseinuose. Be to, Lietuvos ir Latvijos pajūryje, kaip ir Užnemunėje, brūkšniuotosios keramikos paplitimo arealas perdengia Vakarų baltų pilkapių kultūros arealą. Pažymėtina, kad brūkšniuotosios keramikos aptinkama net pačiuose vakarų baltų pilkapiuose (Kurmaičiai, Kveciai, Lisja gora). Jau vien tai leidžia suabejoti Vakarų Lietuvos priskyrimu Brūkšniuotosios keramikos kultūrai. Mes galime kalbėti tik apie šios kultūros įtaką. Tai yra pastebėjusi archeologė E. Grigalavičienė. Be to, ji atkreipė dėmesį, kad Vakarų Lietuvoje neaptikta pilno radinių kompleksų, kuris leistų šią sritį traktuoti taip pat, kaip ir kitas Brūkšniuotosios keramikos kultūros sritis. Brūkšniuotoji keramika Vakarų Lietuvoje sudarė tik nedidelę dalį, o vyravo keramika lygiu ir kruopėtu paviršiumi⁴⁸. Tas pat pasakytina ir apie Užnemunę. Apibūdindama šią sritį E. Grigalavičienė pažymi, kad brūkšniuotoji keramika Užnemunėje aptinkama nedideliais kiekiais. Čia ji nesudaro bendro kultūros kompleksų. Be to, Paveisininkuose rastos urnos, panašiai profiliuotos, kaip Egliškių (Kretingos raj.) ir Mišeikių (Klaipėdos raj.) pilkapiuose. Tai - pakraštinė riba, kur kryžiuosiai kaimyninių vakarinių, pietinių ir rytinių kraštų įtaka⁴⁹.

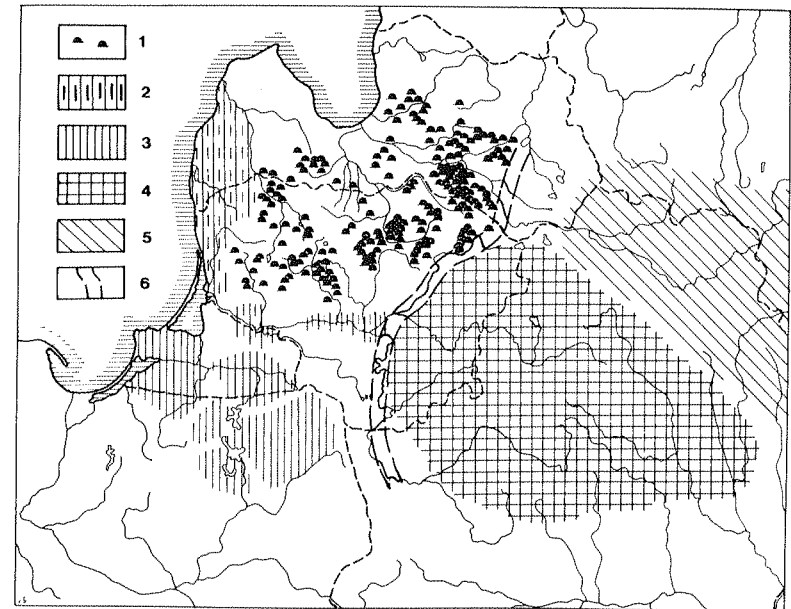
Taigi, apibendrinant galima teigti, kad I tūkst. pr. Kr. pabaigoje vakarų baltų gyventa Lietuvos pajūryje ir Užnemunėje. Centrinėje Lietuvoje ir Žemaitijoje tarp rytų ir vakarų baltų, matyt, egzistavo kažkokia pereinamoji kultūra, turėjusi ir rytų, ir vakarų baltų kultūrinių bruožų. Pavieniai atsitiktiniai šio regiono metalo dirbiniai bei tolesnė kultūros raida lyg ir rodytų didesnę vakarų baltų įtaką. Reikia sutikti su nuomone, kad tiek pilkapių, tiek rytų baltų kultūrų įtakos zona buvusi gana didelė, ir kad šis klausimas, matyt, bus sprendžiamas ateityje⁵⁰. Šiuo metu tvirtai nubrėžti rytų ir vakarų baltų etninę ribą nėra įmanoma. Šiuo klausimu tyrimus pradėjo A. Merkevičius. Laidojimo paminklų kartografavimas, matyt, padės išspręsti šį sudėtingą klausimą⁵¹. Kol kas matomi keturi šios problemos sprendimo variantai: 1. - I tūkst. pr. Kr. pabaigoje rytinė vakarų baltų riba ėjo maždaug Venta, Minija, Šešupe; 2. - vakarinė rytų baltų riba ėjo Aiviekste, Šventaja ir Nemuno vidurupiu; 3. - rytų baltams dar priklausė Lielupės ir Dauguvos baseinai; 4. - tarp rytų ir vakarų baltų buvo silpnai apgyvendinta tarpinė teritorija, turėjusi ir rytų, ir vakarų baltams būdingų bruožų (pav. 2).

2 pav. Etnokultūrinė situacija I tūkst. pr. Kr. pabaigoje (pagal A. Vaską, E. Grigalavičienę, L. Okulič): 1 - Vakarų baltų pilkapių kultūra, 2 - brūkšniuotosios keramikos paplitimo vakarinis ir pietinis arealai, 3 - Brūkšniuotosios keramikos kultūra, 4 - Dniepro-Dauguvos kultūra, 5 - Milogrado kultūra, 6 - vakarų ir rytų baltų riba.

Baltų etninė situacija gerokai pasikeitė pirmaisiais amžiais po Kr. Tuo metu žymiai sumažėjo brūkšniuotosios keramikos paplitimo arealas. Ji

buvo išstumta iš šiaurinės Lietuvos ir Vakarų bei Centrinės Latvijos. Šiauriausias tuo metu šios kultūros taškas buvo Utena. Vakarinė Brūkšniuotosios keramikos kultūros riba nuo Utenos ėjusi Šventosios upės vidurupiu ir žemupiu, II a. ji pasiekė ir kairįjį Nemuno krantą iki Jiesios⁵². Kaip matome, Šventosios upė išsilaikė kaip Brūkšniuotosios keramikos kultūros riba (pav. 3).

3 pav. Etnokultūrinė situacija II-IV a. (pagal C. Engel, W. La Baume, A. L. Tautavičių, A. Mitrofanovą): 1 - Šiaurės Lietuvos ir Centrinės Latvijos pilkapių kultūra, 2 - kapų su akmenų vainikais, Nemuno žemupio ir Centrinės Lietuvos plokštinių kapinynų grupės, 3 - Prūsijos kultūros, 4 - Vėlyvoji brūkšniuotosios keramikos kultūra, 5 - Dniepro-Dauguvos kultūra, 6 - Vakarų ir rytų baltų riba.

Vakarų baltų pilkapių srityje jau I tūkst. pr. Kr. pabaigoje įvyksta skilimas, pradeda išsiskirti kelios mažesnės etninės sritys. Aistmarių pakrantėse ir Sembos pusiasalyje pilkapius pakeičia plokštiniai kapai, kartais apjuosti akmenimis. Iki III a. čia įsigali mirusiųjų deginimo paprotys. Sudeginti palaikai dažnai pilami į urnas. Antroji grupė išsiskiria į vakarus nuo Mamrų ežero, paprastai ji siejama su galindų palikimu. Trečioji atsiranda Mozūrų ežeryno regione, Suvalkų apylinkėse, kur mirusieji laidojami iš akmenų sukrautuose pilkapiuose. Kiek toliau į pietus, Augustavo apylinkėse, randama plokštinių degintinių kapų. Šie kapai, kaip ir iš akmenų krauti pilkapijai, dalies archeologų priskiriami jotvingiams. Ketvirtoji, beveik netyrinėta plokštinių kapinynų grupė, išsiki-

ria Nadruvoje. Šios kultūros riba ėjusi kažkur prie Šešupės⁵³. Matyt, šiai kultūrai priskirtinas Stanaičių kapinynas (Vilkaviškio raj.).

Žymūs pakitimai įvyko taip pat Lietuvos pajūryje, Žemaitijoje ir Centrinėje Lietuvoje iki Šventosios upės. Todėl labai svarbu yra nustatyti, kokios priežastys sukėlė šiuos pakitimus. Tai leistų geriau pažinti lietuvių tautos susiformavimą.

Tyrinėtojai pastebi, kad pirmaisiais amžiais po Kr. Vakarų Lietuvoje labai padaugėja laidojimo paminklų. Lietuvos pajūryje, Nemuno žemupyje ir Centrinėje Lietuvoje atsiranda trys plokštinių kapinynų grupės. Žemaitijoje, Šiaurės Lietuvoje ir Pietų Latvijoje atsiranda Pilkapių kultūra. Kai kuriuos tuo metu vykstančius etninius procesus archeologai nesunkiai paaiškina. Taip, nykstant papročiu mirusiųuosius laidoti pilkapiuose Vakarų Lietuvoje, pereinama prie plokštinių kapinynų. Šis procesas vyksta laipsniškai, be didesnių kultūrinių lūžių. Prie pagrindinių pilkapių akmenų vainikų jungiami puslankio formos pagalbinių vainikų, kol pilkapis visai suplokštėja, o akmenų vainikai įgauna stačiakampio formą. Pilkapiai tampa plokštiniais kapinynais su akmenų vainikais. Archeologo M. Michelberto nuomone, kapinynai su akmenų vainikais galėjo tiesiogiai atsirasti iš ankstyvojo geležies amžiaus pilkapių⁵⁴. Be to, visos atskiros plokštinių kapinynų grupės įgauna tik joms būdingų bruožų ir pradeda tolti viena nuo kitos. Kaip pastebi archeologas A. Tautavičius, Lietuvos Pajūrio srities gyventojų kultūra (laidojimo papročiai, vėliau ir įkapės) ima tolti nuo vakarų baltų - Sambijos kultūros⁵⁵. Nesinorėtų pilnai sutikti su tokia nuomone. Reikia pripažinti, kad tikrai Lietuvos Pajūrio kultūra pradeda tolti nuo Sembos pusiasalio paminklų ir įgauna tik jai būdingų bruožų, tačiau tai nereiškia, kad ši kultūra pradeda tolti nuo vakarų baltų. Ji neartėja ir prie rytų baltų - Brūkšniuotosios keramikos kultūros. Išlieka kaip ir buvo - vakarų baltų kultūra gal kiek anksčiau paveikta Brūkšniuotosios keramikos kultūros substrato, ta diferenciacija vyksta vakarų baltų genčių viduje. Visiškai problematiškas yra kitų dviejų Nemuno žemupio ir Centrinės Lietuvos plokštinių kapinynų atsiradimas. A. Tautavičius teigia, kad Nemuno žemupyje, ypač arčiau Jūros žemupio, dešiniajame krante ir Ragainės (Nemano) bei Tilžės (Sovietsko) apylinkėse kairiajame krante, pirmaisiais amžiais po Kr. pradeda išsiskirti nedidelė plokštinių kapinynų grupė. Toliau pažymima, kad, atrodo, šią plokštinių kapinynų grupę reikia laikyti pradedančios ryškėti būsimųjų skalvių grupės palikimu⁵⁶. Taigi galima suprasti, kad ši kultūra išsiskyrė iš kažko jau anksčiau esančio, o tolimesnis jos vystymasis ir kultūrinis perimamumas archeologams nekelia didesnių abejonių. Tačiau tikrovėje šis klausimas dar nėra toks aiškus. Tas pat pasakytina apie Centrinės Lietuvos plokštinių kapinynų atsiradimą ir tolesnę raidą. Rašoma, kad Centrinės Lietuvos I - IV a. plokštinių kapinynų grupė išsiskyrė tik I a. pabaigoje. A. Tautavičiaus nuomone, ši paminklų grupė priklauso aukštaičių

protėviams, tačiau, kitų tyrinėtojų manymu, kaip tik šioje kultūrinėje srityje reikia ieškoti pražemaičių⁵⁷.

Jeigu prisiminsime I tūkst. pr. Kr. etnokultūrinę situaciją, tai turėsime atkreipti dėmesį, kad centrinėje Lietuvoje I tūkst. pr. Kr. paminklų beveik nežinome, matyt, tuo metu gyventojų buvo labai mažai, todėl apie naujos kultūros išsiskyrimą kol kas negalima kalbėti. Taigi naujos kultūros atsiradimą paaiškinti tradiciniu Lietuvos archeologams kultūrinio perimamumu yra sunku. Todėl ir mes neturėtume vengti kiek kitaip pažiūrėti į etninius procesus Lietuvoje. R. Denisova, tyrusi Centrinės Lietuvos kapinynuose rastas kaukoles, pažymėjo, kad jų antropologinis tipas visai nebūdingas kitoms baltų gentims, o yra artimiausias Černiachovo kultūros kaukolėms. Todėl daro prielaidą, kad kilmės ryšiais jis gali būti susijęs su piečiais nuo Lietuvos gyvenusiais žmonėmis⁵⁸. Archeologas M. Michelbertas archeologinės medžiagos panašumą bando paaiškinti tuo, kad galbūt kartu su germanais (t.y. gotais) į pietryčius nukeliavo ir nedidelė dalis Centrinės Lietuvos gyventojų, tuo labiau, kad Černiachovo kultūra turi šiek tiek baltiškos kultūros elementų⁵⁹. Tačiau tai vis tiek nepaaiškina baltams nebūdingo antropologinio tipo atsiradimo Lietuvoje. Antropologinio tipo panašumas visgi greičiau paaiškinamas bendra šių tipų kilme, t.y. atėjimu iš vieno regiono. Nebūtinai tai reikia sieti su gotais. To meto istoriniai įvykiai Rytų Europoje kaip tik tai paaiškina. Juk mes žinome, kad I tūkstantmečio pradžioje pajudėję gotai nušlavė daugybę vakarų baltų genčių, gyvenusių Vyslos žemupyje ir, matyt, kitas gentis į vakarus nuo jų. Kartu su gotais, matyt, į Juodosios jūros pakrantes atėjo galindai, kurių dalis apsigyveno Pamaskvėje (goljad). Todėl visai įmanoma, kad kita dalis vakarų baltų ar jų kaimynų, stumtelėti gotų, patraukė į šiaurę ir mažai apgyventas Nemuno pakrantes. Šia proga galime prisiminti archeologo V. Ušinsko teiginį, kad tai galėjo būti Pševoro ar Oksivskos kultūros žmonės⁶⁰. Taigi I - II a. Lietuvos pajūryje, Nemuno žemupyje ir Centrinėje Lietuvoje vykę pakitimai netiesiogiai gali būti susieti su gotų atsikraustymu į Vyslos žemupį. Ši įtaka galėjo paliesti ir laidojimo papročius. Aišku, yra galimi ir kiti šio proceso aiškinimo variantai. Šis klausimas lieka neišspręstas ir netyrinėtas. Matyt, neatsiejamai su tuo pačiu procesu susijęs Žemaitijos ir Šiaurės Lietuvos bei Pietų Latvijos pilkapių kultūros atsiradimas. Kaip tik šis Žemaitijos ir Šiaurės Lietuvos pilkapių kultūros kilmės klausimas yra kertinis žemaičių, žiemgalių ir sėlių etnogenezeje. Nuo jo išsprendimo priklauso atsakymas, ant kokio pagrindo susiformavo aukščiau minėtos gentys. Ar jos turi genetinį pagrindą iš Brūkšniuotosios keramikos kultūros, ar iš Vakarų Lietuvos pilkapių. Šis klausimas, nustatant rytų ir vakarų baltų ribą I tūkstantmečio viduryje, taip pat yra pagrindinis. Žemaitijos ir Šiaurės Lietuvos pilkapių kultūros atsiradimo niekas iš archeologų netyrinėjo, tačiau teiginių apie jos kilmę yra net keletas. Pilkapių kultūros atsiradimo klausimu savo

nuomonę yra pareiškę A. Tautavičius, R. Volkaitė-Kulikauskienė, M. Michelbertas, I. Vaškevičiūtė, L. Vaitkunsienė⁶¹. Nuomonės, nors ir nežymiai skiriasi, tačiau tie skirtumai labai svarbūs. Prisiminus tūkstantmečių sandūros etnokultūrinę situaciją, matyti, kad Brūkšniuotosios keramikos kultūros paminklų šioje teritorijoje yra labai maža. Yra žinomos kelios šios kultūros beveik netyrinėtos gyvenvietės ir kelios brūkšniuotosios keramikos radimvietės. E. Grigalavičienė, nagrinėjusi brūkšniuotosios keramikos paplitimą Vakarų Lietuvoje, išvardina keletą radimviečių Kretingos ir Mažeikių rajonų piliakalniuose bei išskiria Akmenskinės (Plungės raj.) ir Paplienijos (Telsių raj.) gyvenvietes, kur tokios keramikos buvo surasta daugiau. Išvadose ji pažymi, kad Vakarų Lietuvos brūkšniuotoji keramika nebuvo pagrindinė piliakalnių keramika⁶². I. Vaškevičiūtė savo disertacijoje apie žiemgalių to meto paminklus taip rašo: "Neturtinga Šiaurės Lietuva ir žalvario amžiaus paminklais, negausūs ir pavieniai to laikotarpio dirbiniai, o ankstyvojo geležies amžiaus paminklų dar visai neaptikta. Aišku tik, jog ši teritorija turėjo priklausyti Brūkšniuotosios keramikos kultūros vakariniam pakraščiu. Gyventojų padaugėja tik senajame geležies amžiuje. Šiuo periodu datuojami apie 30 pilkapynų"⁶³. Kaip matoma, nors ir neturėdama pakankamai duomenų, I. Vaškevičiūtė teigia, kad "savo kultūra žiemgaliai yra artimiausi žemaičiams. Tą sąlygojo ir abiejų genčių kilmė - Brūkšniuotosios keramikos kultūros vakarinis pakraštys"⁶⁴. Ji nepaaiškina, iš kur senajame geležies amžiuje padaugėjo gyventojų žiemgalių teritorijoje. Kiti tyrinėtojai, rašę apie pilkapių kultūros atsiradimą Žemaitijoje ir Šiaurės Lietuvoje, daro prielaidą, kad į šias teritorijas I a. dalis gyventojų, matyt, atėjo iš Lietuvos pajūrio. Apie tai rašo A. Tautavičius⁶⁵.

Tyrinėtojai pastebi, kad seniausi I - II a. kapai Žemaitijoje turi nemažą bendrą bruožų su Pajūrio srities to paties laikotarpio pilkapiais, turinčiais vainikus. Tą patį teigia M. Michelbertas. Jis rašo, kad B1 periode į Žemaitiją, atrodo, galėjo atsikelti dalis Vakarų Lietuvos gyventojų, nes Žemaitijoje atsirado pilkapių su apskritais akmenų vainikais - laidojimo paminklų, žinomų iš ankstesnio Vakarų Lietuvos laikotarpio⁶⁶. R. Volkaitė-Kulikauskienė netgi teigia, kad Žemaitijos bei Šiaurės Lietuvos pilkapiai (Pavėkių, Visdergių, Akmenių, Kybartiškių) sudarė tik periferinę Lietuvos Pajūrio pilkapynų kultūrinę sritį. O tai leistų teigti, kad būsimųjų kuršių teritorija pirmaisiais amžiais po Kr. buvo gerokai didesnė⁶⁷. Ši R. Volkaitės-Kulikauskienės mintis yra labai svarbi bandant nustatyti vakarų ir rytų baltų ribas. Šiuo metu visi tyrinėtojai į žemaičių, Šiaurės Lietuvos ir Pietų Latvijos pilkapių kultūrą žiūri kaip į bendrą vienetą. Taigi, jeigu minėta mintis pasitvirtintų, tai be didesnių abejonių galėtume kalbėti apie vakarų baltus Šiaurės Lietuvoje (sėlių teritorijoje) ir Pietų Latvijoje pirmaisiais amžiais po Kr. Aišku, tam reikia tolesnių brūkšniuotosios keramikos išnykimo ir ankstyviausių pilkapių Žemaitijo-

je ir toliau į šiaurės rytus atsiradimo tyrinėjimų. A. Tautavičius, nors ir mato Lietuvos Pajūrio pilkapynų įtaką ir sutinka, kad dalis gyventojų galėjo ateiti iš to regiono⁶⁸, tačiau jis, kaip ir I. Vaškevičiūtė, teigia, kad Pilkapių kultūros atsiradimas sietinas su Brūkšniuotosios keramikos kultūros palikimu⁶⁹. Mano nuomone, visiškai sujungti Lietuvos Pajūrio Vakarų baltų pilkapių kultūrą su Žemaitijos bei Šiaurės Lietuvos pilkapių kultūra nėra prasmės. Nereikėtų taip pat jos vadinti "kuršiška". Matyt, abiejų pilkapių kultūrų vienalaikis egzistavimas tęsėsi labai neilgą laiką ir greitai nuėjo skirtingais keliais. O genetinis kultūrų ryšys, aišku, yra neabejotinas. Taigi galima teigti, kad, jeigu Vakarų Lietuvoje egzistavusi pilkapių kultūra buvo vakarų baltų, tai ir Žemaitijos, Šiaurės Lietuvos bei Pietų Latvijos pilkapių kultūra turėtų būti vakarų baltų (vakarietiškas elementas turėtų pasireikšti žymiai stipriau). Aišku, šį senesnės ir naujos kultūros santykį dar reikia tyrinėti. Šiuo metu mes neturime tvirtų argumentų, kurie leistų visiškai nuneigti arba paremti Žemaitijos ir Pietų Latvijos pilkapių kultūros kilmės skirtingas nuomones, tačiau tolesnė šios pilkapių kultūros vystymosi raida leidžia labiau palaikyti vakarietišką minėtos kultūros kilmės variantą. Juo labiau, kad ir dauguma dirbinių, randamų Žemaitijos pilkapuose, yra analogiški Vakarų Lietuvos plokštiniuose kapinyuose ir Rytprūsių kultūrose randamiems dirbiniams ir beveik nieko bendro neturi su Brūkšniuotosios keramikos kultūros arealu rytuose. Neatmestinas besiformuojančios Pilkapių kultūros ryšys su nežymiu Brūkšniuotosios keramikos kultūros substratu, tačiau jis pasireiškė, matyt, silpnai. Tik Prūsijoje, Lietuvos Pajūryje, Nemuno žemupyje, Centrinėje Lietuvoje, Latvijoje surasime tokių dirbinių, kaip antkaklės trimitiniais, kilpiniais, buoželiniais, kūginiais, dėželiniais galais, antkaklės su apskrita plokštele ir skylute, viela apvyniotais galais. Minėtoje teritorijoje populiarūs gintaro karoliai, akinės segės, net vadinamos Prūsijos serijos segėmis. Daug profiliuotų, laiptelinių, žieduotų, lankinių segių lenkta kojele. Tik Prūsijoje, Vakarų ir Šiaurės Lietuvoje paplitusios keturkampio pjūvio sudėtinės ir juostinės apyrankės apskrito pjūvio lankeliu, taip pat Romos monetos, dalgiai, pincetai, diržų apkalai ir kiti dirbiniai. Tuo tarpu Rytų Lietuvoje aptinkamas vienas kitas iš minėtų dirbinių⁷⁰. A. Tautavičius dar nurodo, kad Pajūrio ir Žemaitijos pilkapiai panašūs konstrukcija, turėjo besijungiančius akmenų vainikus (kartais akmenų pusračius), į kapus dėdavo iečių su panašiais įmoviniais antgaliais. Abiejų sričių vyrai ir moterys puošėsi analogiškam antkaklėm (trimitiniais, buoželiniais, kūginiais ir kitais galais), laiptelinėmis ir kito kiomis segėmis⁷¹.

Kad minėtos kultūros buvo giminingos ir galėjo priklausyti vakarų baltams, patvirtina tolesnė Žemaitijos pilkapių raida. Lietuvos pajūryje II a. išnyko paprotys laidoti pilkapuose. Jie palaipsniui peraugo į plokštinius kapinytus su akmenų vainikais. Toks pats likimas, tik III a., ištiko

ir pietvakarinį Žemaitijos pilkapių pakraštį. Matyt, panašus procesas, tik kiek vėliau, apėmė ir likusius Žemaitijos ir Žiemgalos pilkapius. Į tai dėmesį yra atkreipęs archeologas B. Dakanis⁷². Prie tokių pilkapių - plokštinių kapinynų jis priskyrė Griežę, Zastaučius, Debeikius, Naikius, Plauciškius. S. Patkauskas yra paskelbęs Plauciškių pilkapių tyrinėjimų duomenis, nuotraukas ir brėžinius, iš kurių aiškėja, kad Pakruojo rajone laidojimo paminklai IV - V a. taip pat turi tarpusavyje besijungiančius akmenų vainikus, pvz.: pilkapiai Nr. III, VI⁷³. Tai labai primena III a. etninę situaciją Žemaitijos vakaruose. L. Vaitkuskienė, tyrusi Žvilių kapinyną ir aptikusi tokių reiškinų vakarinėje Žemaitijos dalyje, kaip ji pati teigia, daro "įžūlią" išvadą⁷⁴, kad šie kapai su akmenų vainikais turėtų priklausyti kuršiams, t.y. vakarų baltams⁷⁵. Ji nurodo 14 paminklų, kur laidota kapinynuose su akmenų vainikais. Neaišku ar L. Vaitkuskienė Žemaitijos kapinynus su akmenų vainikais ir jų kilmę sieja su ankstyvaisiais I - II a. toje pačioje teritorijoje paplitusiais pilkapiiais, ar ne, nors atrodo, jų perimamumą palaiko⁷⁶. Jeigu tarp Žemaitijos I - II a. pilkapių ir III - IV a. Žemaitijos kapinynų su akmenų vainikais perimamumas yra, tai mes galime padaryti dar "įžūlesnę" išvadą, kad ir likę pilkapiai Žemaitijos šiaurės rytuose, Žiemgaloje, ir sėlių teritorijoje yra vakarų baltų. L. Vaitkuskienė toliau suformuluoja klausimus. Jeigu Jūros baseinas - vakarų baltų žemė, tai kaipgi tada atsitiko, kad ši teritorija įėjo į Žemaičių sąjungą, susidariusią apie V a.? Juk žemaičiai - rytų baltai. Kada ir kaip regiono gyventojai ėmė "žemaitėti"? Jeigu L. Vaitkuskienė neprieštarauja I - II a. Žemaitijos pilkapių ir III - IV a. Žemaitijos plokštinių kapinynų perimamumu (šio klausimo ji spaudoje neaptarė, ir nuomonė nežinoma), tada lieka neaišku, kodėl ji taip akcentuoja, kad vakariniame Žemaitijos pakrastyje, Jūros upės baseine III - IV a. gyveno kuršiai - vakarų baltai⁷⁷. Tai leidžia spėti, kad kitų Žemaitijos, Žiemgalos ir sėlių pilkapių ji nelaiko vakarų baltiškais (ar bent jau turinčiais vakarų baltų - kuršių kultūros elementų). Taigi, norėtusi išgirsti L. Vaitkuskienės nuomonę dėl II - III a. sandūros pakitimų Žemaitijos laidojimo papročiuose. Kokios buvo to pakitimo priežastys? Kaip tie kuršiai atsirado Jūros upės baseine III a.? Ką bendro turi Žemaitijos I - II a. pilkapiai su III - IV a. Žemaitijos kapinynais su akmenų vainikais?

Mano nuomone, šios dvi laidojimo paminklų rūšys turi daug bendro. Nėra didelio lūžio materialinėje kultūroje. Žvilių kapinyno akmenų vainikai dar labai primena pilkapių akmenų vainikus. Galima spėti, kad pirmieji Žvilių kapai buvo įrengti pilkapiuose, kurie, tik vėliau juos tarpusavyje sujungus bei pritvėrus papildomus vainikus, igavo plokštinių kapinyno vaizdą. Taigi, galima daryti išvadą, kad "kuršiai - vakarų baltai" - į Žemaitiją atėjo ne III a., o gyveno ten jau I - II a. Vadinasi, kitus Žemaitijos pilkapius, kurie III a. nevirto kapinynais su akmenų vainikais, mes taip pat turėtume priskirti vakarų baltams. Peršasi išvada, kad II - IV

a. rytų ir vakarų baltų etninė riba ėjusi Šventąja ir Nemuno vidurupiu.

Taigi, kalbininkų pastebėti vakarų baltų kalbos elementai žemaičių, žiemgalių ir sėlių kalbose, gali būti paaiškinti šios pilkapių kultūros gyventojų kalbiniu palikimu. L. Vaitkuskienė akcentuoja, kad skirtingas pirmųjų amžių po Kr. substratas sąlygojo tai, kad V - VI a. žemaičių kultūroje galime išskirti tris lokalius variantus (1 - Jūros baseine, 2 - Šiaulių ir Radviliškio apylinkėse, 3 - Nevėžio baseine). Jeigu dėl pirmųjų dviejų susidarymo galima diskutuoti, tai trečiojo - Nevėžio baseino - rytinių žemaičių varianto susidarymas yra visiškai kitas. Dauguma tyrinėtojų jį priskiria Centrinės Lietuvos kapinynų grupei. Šiuo klausimu yra ne kartą rašęs V. Kazakevičius⁷⁸. Taip pat galima prisiminti tarpgentines teritorijas. Kaip tik IV - V a. išryškėja tarpgentinė dykra tarp pirmųjų dviejų žemaičių kultūros variantų ir "aukštaitiškų" kapinynų. Nevėžio ir Šušvės baseine "aukštaitiškų" Centrinės Lietuvos kapinynų išplitimas į šiaurę taip pat yra problematiškas. Jie šiaurėje paplitę buvusioje pilkapių kultūros teritorijoje. Plinkaigalio kapinyne taip pat, matyt, buvo pilkapių su akmenų vainikais. V. Kazakevičius rašo: "III - IV a. Plinkaigalio apylinkėse galėjo gyventi Šiaurės Lietuvos ir Žemaitijos pilkapių kultūros žmonės ir greta tuo metu pasirodę pirmieji gyventojai su vidurio Lietuvai būdinga laidosena"⁷⁹.

Būtina pažymėti, kad L. Vaitkuskienė Nevėžio baseiną V a. žemaičiams priskiria, remdamasi XIII a. rašytiniais šaltiniais. Nereikėtų užmiršti, kad V a. ir XIII a. etnokultūrinė situacija gerokai skyrėsi. Todėl rašytiniai šaltiniai dar negali būti argumentu, aiškinant etninius klausimus žymiai ankstesniais laikais. Be to, ji pati teigia, kad XIII a. sąvokos "žemaičiai" ir "aukštaičiai" tėra geografinė ir nurodo Z. Zinkevičiaus knygą apie lietuvių kalbos kilmę⁸⁰.

V. Kazakevičius taip pat nenusako, koks yra ryšys tarp pirmųjų ir antųjų gyventojų Plinkaigalio kapinyne. Neaišku, ar Centrinės Lietuvos kapinynų žmonės išstūmė pilkapių gyventojus, ar natūraliai su jais susiliejo.

Sugrįžtant prie Centrinės Lietuvos kapinynų, reikia priminti, kad jų atsiradimas, kaip ir Nemuno žemupio kapinynų I tūkstantmečio pradžioje, yra neaiškus, tačiau tarpusavyje jie yra susiję. Juos galime susieti su I tūkstantmečio pr. Kr. pačios pabaigos ar I tūkstantmečio pradžios pakitimais visoje Vakarų Lietuvoje. Šių kapinynų vystymasis I - IV a. tarsi rodytų jų artimą ryšį su Lietuvos Pajūrio kapinynų su akmenų vainikais kultūra. Čia tos pačios įkapės. E. Jovaiša pastebi, kad Lietuvos Pajūrio, Nemuno žemupio ir Centrinės Lietuvos kapinynai turi daugiausiai bendrų bruožų. Tai vėlgi verčia manyti, kad ir Centrinėje Lietuvoje (Kauno apylinkėse) I - IV a. galėjo gyventi vakarų baltai. Tokią nuomonę palaiko E. Jovaiša, lenkų archeologas V. Novakovskis⁸¹.

E. Jovaiša, apibūdindamas Dauglaukio kapinyno etninę priklausomybę, rašo: "Kas buvo Dauglaukio kapinyną palikę žmonės, kokiai etninei

grupei juos reikėtų skirti? Šie klausimai sudėtingi ir painūs. Kol kas galima tvirtai pasakyti, jog jie priklausė vakarų baltų grupei ir sudarė savitą Nemuno žemupio kultūrą⁸². Padarius išvadą, kad Centrinėje Lietuvoje I - IV a. gyveno vakarų baltai, pasidaro visai neaiškus žemaičių genties išsiskyrimo (bei rytėjimo) V a. klausimas. Tai susiję su R. Volkaitės-Kulikauskienės, L. Vaitkunskienės ir J.S. Laučiūtės⁸³ teiginiu apie žemaičių protėvynę Centrinėje Lietuvoje. Taigi, vakarų baltus asimiliavo vakarų baltai. Aišku, žemaičių išsiskyrimo klausimą ateityje reikia dar tirti. Jis ir toliau lieka neaiškus.

Taigi, kaip matyti, rytų ir vakarų baltų santykiai per amžius buvo labai sudėtingi, daug sudėtingesni negu šiuo metu archeologinėje literatūroje priimta laikyti. I tūkstantmečio pirmoje pusėje vakarų baltų teritorija, matyt, buvusi gerokai platesnė negu Lietuvos valstybės susidarymo metu. Beveik visoje Latvijoje ir Šiaurės Lietuvoje iki IV a., matyt, gyventa vakarų baltų (pačia plačiausia šio termino prasme). Gal ne visais laikotarpiais vakarų ir rytų baltų kultūros buvo ryškiai atsiskyrusios. Kartais tarp vakarų ir rytų baltų etninę ribą sunku išvesti, o kartais, matyt, ir visai neįmanoma. Tai tik rodo, kokia sudėtinga ir persipynusi abiejų grupių etninė praeitis.

Kaip matome, Vakarų Lietuvoje, pajūryje ir Nemuno žemupyje I - IV a. neabejotinai gyveno vakarų baltai. Žemaitijoje ir Centrinėje Lietuvoje vakarų baltų įtakos labai stiprios ir tai verčia šias kultūras, nors ir atsargiai, priskirti vakarų baltams. Aišku, ateityje šiuo klausimu dar bus diskutuojama, todėl šiuo klausimu išsčiau tik savo samprotavimus bei išvardinau problemas. Atsiradus daugiau duomenų ar kitų argumentų, pasilieku teisę savo nuomonę pakeisti.

Pirmieji šios diskusijos atgarsiai jau pasirodė spaudoje. Aptariant Palangos "Baltų etnogenezės konferencijos" pranešimus, kur šia tema skaičiau pranešimą, kilusioje diskusijoje minėtu klausimu galima buvo išgirsti labai įvairių nuomonių⁸⁴. Dauguma tyrinėtojų priėjo prie nuomonės, kad I - IV a. Žemaitijos teritorija buvo tarpinė teritorija tarp rytų ir vakarų baltų. Buvo teigiama, kad šioje teritorijoje pasireiškė tiek rytų, tiek vakarų baltams būdinga kultūra. Taigi, pagrindinis šio pranešimo tikslas - atkreipti tyrinėtojų dėmesį į šią problemą, išjudinti nusistovėjusias nuomones - buvo pasiektas.

Nemažiau ryškūs materialinės kultūros pokyčiai IV - VI a. vyko visoje Lietuvoje. Viena aišku, kad to meto procesai yra susiję su didžiojo tautų kraustymosi padariniais Europoje. Vis dar lieka nepaaiškinti tokie klausimai, kaip kai kurių Rytų ir Pietų Lietuvos teritorijų ištuštėjimas IV a. antroje pusėje, klajoklišku strėlių atsiradimas piliakalnių sluoksniuose ir kapinyuose, nepaaiškintas Rytų Lietuvos pilkapių atsiradimas IV a. pabaigoje, neaiškūs Rytų Lietuvos pilkapių ir Centrinės Lietuvos kapinynų ryšiai IV a. II pusėje - V a. pradžioje, nenustatytas Centrinės Lietuvos,

Nemuno žemupio ir Lietuvos Pajūrio kultūrų perimamumas V - VI amžiuose. Nemaži genčių persigrupavimai pastebimi Užnemunėje ir Pietryčių Lietuvoje. Neaptartas jotvingišku iš akmenų krautų pilkapių atsiradimas IV a. pabaigoje - V a. pradžioje ir išnykimas VI a. Trakų ir Aukštadvario apylinkėse.

Matyt, ant vakarų baltų substrato susiformavo žemaičių, žiemgalių, ir sėlių gentys, kurios vėliau, kaip ir dalis kuršių, skalvių, nadruvių ir jotvingių, ištirpo lietuvių etnose. Kita minėta genčių dalis susiliejo su latviais, Prūsijoje - suvokietėjo, sulietuvėjo bei sulenkėjo, Baltarusijoje - su slavėjo. Taigi, pasistenkime į istoriją pažiūrėti istoriškai ir nesupaprastinkime tikrovės. Reikėtų ištirti, kiek Lietuvos valstybės susidarymo metu buvo apyretę žemaičiai, žiemgaliai ir sėliai, kiek skalviai, kuršiai, nadruviai ir jotvingiai. Jau dabar aišku, kad pirmieji jau mažai besiskyrė nuo lietuvių, tačiau apie jotvingius, skalvius, kuršius ir nadruvius dar mažai ką galima pasakyti. Šia tema tyrimai tik pradedami. Apie Klaipėdos krašto vietovardžius rašė M. Razmukaitė⁸⁵. Skalvių ir nadruvių kalbų palikimą tyrinėja V. Mažiulis⁸⁶. Klausimo sprendimą matyt, labai apsunkina tai, kad kovų su kryžiuočiais metu minėtos teritorijos buvo gerokai ištuštėjusios. Labai įdomus ir beveik netyrinėtas lietuvių kalbos plitimo Prūsijoje klausimas. Matyt, dalis kryžiuočių nukariautų prūsų ne suvokietėjo, bet sulietuvėjo. Lietuvių kalbos arealas vakarų kryptimi ypač plėtėsi XV - XVIII a. (iki 1709 - 1711 m. maro), kai pavienių lietuviškų kaimų aptinkama beveik visoje dabartinėje Kaliningrado srityje⁸⁷.

Ypač svarbu pažymėti, kad vakarų ir rytų baltų riba nebuvo pastovi. Pradžioje (neolite ir žalvario amžiuje) ji, matyt, ėjo Vidurio Lietuva. Vėliau I tūkst. pr. Kr. išaugo Brūkšniuotosios keramikos kultūros įtakos vakarų kryptimi. Ši kultūra (tuo pačiu ir rytų baltai) siekė Vakarų Lietuvą. I a. vėl išaugo vakarų baltų įtakos Centrinėje ir Šiaurės Lietuvoje, o IV a. iš Centrinės Lietuvos natūraliai slinko vakarų kryptimi, vyko baltų genčių konsolidacijos procesas. Gal todėl archeologams ir kalbininkams taip sunku susekti šią ribą V - XIII a.

Išnašos:

¹ Mažiulis V. Prūsų kalbos paminklai. V., 1966. T. 1; Zinkevičius Z. Lietuvių kalbos istorija: Lietuvių kalbos kilmė. V., 1984. T. 1. P. 285-287, 296-305; Kabelka J. Baltų filologijos įvadas. V., 1982. P. 54-62; Klusis M. Prūsų kalba. V., 1989. P. 14.

² Zinkevičius Z. Lietuvių kalbos... T. 1. P. 238.

³ Zinkevičius Z. Lietuvių kalbos... T. 1 P. 187.

⁴ Ten pat. P. 147.

- ⁵ Топоров В. Н. "Baltica" Подмосквья // Балто-славянский сборник. М., 1972. С. 217-280; Топоров В. Н. О Балтийском элементе в Подмосквье // Baltistica. 1972. I priedas. P. 185-224; Топоров В. Н. Древняя Москва в балтийской перспективе // Балто-славянские исследования. 1981. М., С. 3-61.
- ⁶ Халиков А. Х. Татарский народ и его предки. Казань; Sedovs V. Balti senatne. Rīga, 1992.
- ⁷ Топоров В. Н. О балтийской гидронимии верхнего Подонья // Linguistica Baltica. Warszawa, 1992, T. 1. S. 225-240.
- ⁸ Агеева Р. А. Гидронимия балтского происхождения на территории Псковских и Новгородских земель // Этнографические и лингвистические аспекты этнической истории балтских народов. Рига. 1980. С. 147-152.
- ⁹ Топоров В. Н. К вопросу о топонимических соответствиях на балтийских территориях и к западу от Вислы // Baltistica, 1966. T. 1 (2). P. 103-111; Топоров В. Н. О балтийских элементах в гидронимии и топонимии к Западу от Вислы // Slavika Pragensia. 1966. T. 8. S. 255-263; Топоров В. Н. Галинды в западной Европе // Балто-славянские исследования. 1982. М., 1983. С. 263-273. Zinkevičius Z. Lietuvių kalbos... T. 1. P.148-150; Vanagas A. Baltų arcalas toponimijos duomenimis // Lietuvių etnogenėzė. V., 1987. P. 48-49.
- ¹⁰ Herman A. Mažosios Lietuvos lietuviai: autochtonai ar atciviai? (Istoriografinė-bibliografinė apžvalga) // Lituanistica. 1990. Nr. 2. P. 13-26; Matulevičius A. Mažoji Lietuva XVIII amžiuje. V., 1989. P. 6-20, 27; Pakarklis P. Kryžiuočių valstybės santvarkos bruožai. Kaunas, 1948. P. 22; Šilas V., Sambora H. Mažosios Lietuvos kultūros pėdsakais Kaliningrado srityje. V., 1990. P. 6-8; Tarvydas S. Vakariinių lietuvių genčių teritorijos istoriniai geografiniai landšaftai // Geografinis metraštis. 1967. T. VIII. P. 65-73; Zinkevičius Z. Lietuvių kalbos... T. 1. P. 281-282.
- ¹¹ Zinkevičius Z. Lietuvių kalbos... T. 1. P. 238.
- ¹² Tautavičius A. Archeologinės kultūrinės sritys // Lietuvių etnogenėzė. V., 1987. P. 133
- ¹³ Kulikauskas P. Užnemunės piliakalniai. V., 1982. P. 99.
- ¹⁴ Būga K. Lietuvių įsikūrimas šių dienų Lietuvoje // Rinktiniai raštai. V., 1961. T. III. P. 576-577; Būga K. Aisčių praitis vietų vardų šviesoje // Rinktiniai raštai. V., 1961. T. III. P. 733-737; Girdenis A. Kuršių substrato problema šiaurės žemaičių teritorijoje // Iš lietuvių etnogenėzės. V., 1981. P.19-26; Karaliūnas S. Sėlių kalba // Mokslas ir gyvenimas. 1972. Nr. 1. P. 17-19.
- ¹⁵ Būga K. Aisčių praitis... P. 732, žemėlapis.
- ¹⁶ Būga K. Lietuvių kalbos žodynas // Rinktiniai raštai. V., 1961. T. III. P. 282.
- ¹⁷ Mažiulis V. Selonica // Baltistica. 1981. T. 17 (1). P. 7-12; Мажюлис В. К этногенезу селонов // Проблемы этнической истории балтов. Рига, 1985. С. 196-197.

- ¹⁸ Girdenis A. Kuršių substrato... P. 19-26.
- ¹⁹ Ванагас А. П. Вклад других балтийских диалектов в литовский язык (по топонимическим данным) // Проблемы этногенеза и этнической истории балтов. Вильнюс, 1981. С. 91-92; Ванагас А. П. Вклад родственных балтских диалектов в литовский язык (по топонимическим данным) // Проблемы этногенеза и этнической истории балтов. Вильнюс. 1985. С. 196-201.
- ²⁰ Zinkevičius Z. Lietuvių kalbos... T. 1. P. 276-305, 341-377; T. 2. P. 17-53.
- ²¹ Ten pat. T. 1 P. 350; T. 2. P. 21.
- ²² Ten pat. T. 1. P. 339, 348, 356, 361.
- ²³ Ten pat. T. 1 P. 358.
- ²⁴ Ten pat. T. 1. P. 362.
- ²⁵ Ten pat. T. 2. P. 20.
- ²⁶ Rimantienė R. Akmens amžius Lietuvoje. V., 1984. P. 191.
- ²⁷ Ten pat. P. 286-287.
- ²⁸ Girininkas A. Rytų baltų gimimas, arba tradicijos galia // Lituanistica. 1990. Nr. 1. P. 5.
- ²⁹ Girininkas A. Rytų baltų gimimas, arba tradicijos galia // Lituanistica. 1990. Nr. 2. P. 3
- ³⁰ Girininkas A. Narvos kultūros raida // Lietuvos archeologija: Akmens amžiaus gyvenvietės ir kapinynai. V., 1985. T. 4. P. 131; Tas pats. Brūkšniuotosios keramikos kultūros formavimasis Rytų Lietuvoje // Aktualūs kultūros paminklų tyrinėjimų uždaviniai. V., 1988. P. 25; Tas pats. Narvos kultūra ir baltų kilmės klausimas // Lietuvos istorijos metraštis 1988 metai. V., 1989. P. 23; Tas pats. Rytų baltų... Nr. 1. P. 5-12, Nr. 2. P. 3-12; Tas pats. Dar kartą apie baltų kilmę // Aušrinė. Nr. 1. P. 48-50; Tas pats. Baltų kultūros raida. V., 1994.
- ³¹ Girininkas A. Narvos kultūra... P. 23.
- ³² Grigalavičienė E. Brūkšniuotosios keramikos lokaliniai variantai Lietuvoje // Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. A serija. 1989. T. 3 (108). P. 81; Граудонис Я. Я. Штрихованная керамика на территории Латвийской ССР и некоторые вопросы этногенеза балтов // Из древнейшей истории балтских народов по данным археологии и антропологии. Рига. 1980. С. 68.
- ³³ Volkaitė-Kulikauskienė R. Brūkšniuotosios keramikos kultūra // Lietuvių etnogenėzė. V., 1987. P. 89.
- ³⁴ Ten pat. P. 90.

³⁵ Grigalavičienė E. Brūkšniuotosios keramikos... P. 70; Граудонис Я. Я. Штрихованая керамика... С. 65. Рис. 5; Митрофанов А. Г. Железный век средней Белоруссии. Минск, 1978. С. 8; Васке А. В. Керамика эпохи поздней бронзы и раннего железа Латвии. Рига, 1991. С. 91-129. Рис. 15, 18.

³⁶ Grigalavičienė E. Brūkšniuotosios keramikos... P. 81.

³⁷ Volkaitė-Kulikauskienė R. Brūkšniuotosios keramikos... P. 93; Luchtanas A. Rytų Lietuva I tūkstantmetyje pr. m. erą // Lietuvos archeologija. V., 1992. P. 74; Егорейченко А. А. Племена культуры штрихованой керамики и славянский мир (к вопросу об этнической принадлежности носителей культуры) // Труды V международного конгресса археологов-славистов. Киев, 1988. Т. 4. С. 61-66; Очерки по археологии Белоруссии. Минск. 1972. Ч. II.

³⁸ Gimbuticnė M. Baltai priešistoriniais laikais. V., 1985. P. 48, 50.

³⁹ Rimantienė R. Nida. Senųjų baltų gyvenvietė. V., 1989. P. 3, 177.

⁴⁰ Tautavičius A. Vakarų baltų pilkapių kultūra // Lietuvių etnogenėzė. V., 1987. P. 87.

⁴¹ Okulicz Ł. Kultura kurhanów zachodniobałtyjskich we wczesnej epoce żelaza. Wrocław, etc. 1970. S. 150.

⁴² Ten pat. P. 152.

⁴³ Okulicz J. Pradzieje ziem pruskich od późnego palcolitu do VII w. n. e. Wrocław, etc. 1973. S. 346-347.

⁴⁴ Okulicz Ł. Kultura kurhanów... S. 150.

⁴⁵ V. Kulakovo informacija, kad 1988 m. pavasarį buldozcriu išardyti trys pilkapiai Lisja Gora pilkapyne (iki 1945 m. - Langenberg) kairiajame Gilijos krante (Nemuno deltos kairioji atšaka). Pilkapių liekanas tyrinėjo A. Martyniukas ir rado žalvarinį kirvuką bei lipdytos keramikos lygiu ir brūkšniuotu paviršiumi. Pats tyrinėjimų faktas paminėtas straipsnyje: Мартынюк А. Сохранить для будущего // Ленинский путь. (Неманский район Калининградской области) 16 апреля 1988 г. Но. 46.

⁴⁶ Merkevičius A. Žalvario - ankstyvojo geležies amžiaus laidojimo paminklai ir pagrindiniai laidosenos bruožai Lietuvoje (išskyrus Pajūrio ruožą) // Aktualūs kultūros paminklų tyrinėjimų uždaviniai. V., 1988. P. 25-41; Tas pats. Etnokultūrinė situacija laidosenos duomenimis Vidurio Lietuvoje žalvario ir ankstyvajame geležies amžiuje // Vidurio Lietuvos archeologija. V., 1994. P. 5-9.

⁴⁷ Григалавичене Э., Мряквявичюс А. Древнейшие металлические изделия в Литве (II-I тысячелетия до н. э.). Вильнюс, 1980. Рис. 1.

⁴⁸ Grigalavičienė E. Brūkšniuotosios keramikos... P. 80.

⁴⁹ Ten pat. P. 79.

⁵⁰ Volkaitė-Kulikauskienė R. Brūkšniuotosios keramikos... P. 88.

⁵¹ Merkevičius A. Žalvario - ankstyvojo...; Tas pats. Etnokultūrinė situacija...

⁵² Volkaitė-Kulikauskienė R. Brūkšniuotosios keramikos... P. 110; Grigalavičienė E. Brūkšniuotosios keramikos... P. 77.

⁵³ Tautavičius A. Kultūrinės sritys pagal laidojimo paminklus // Lietuvių etnogenėzė. V., 1987. P. 104-107; Engel C., La Baume W. Kulturen und Völker der Frühzeit im Preußenlande. Königsberg, 1937. S. 142. Kart. 24.

⁵⁴ Michelbertas M. Senasis geležies amžius Lietuvoje. V., 1986. P. 30.

⁵⁵ Tautavičius A. Kultūrinės sritys... P. 109.

⁵⁶ Ten pat. P. 109.

⁵⁷ Ten pat. P. 109.

⁵⁸ Денисова П. Я. География антропологических типов балтских племен и этнографические процессы и I - начале II тысячелетия н. э. на территории Литвы и Латвии // Балты, славяне, прибалтийские финны. Этногенетические процессы. Рига, 1990. С. 81.

⁵⁹ Michelbertas M. Senasis geležies... P. 197.

⁶⁰ Ушинская В. А. Формирование раннегосударственной территории Литвы I-XIII вв. (по данным археологии). Автореферат диссертации кандидата исторических наук. Ленинград, 1988. С. 10, 12.

⁶¹ Tautavičius V. Kultūrinės sritys... P. 107-108; Michelbertas M. Senasis geležies... P. 192.; Vaškevičiūtė I. Pictinių žiemgalių dvasinė kultūra ir materialinė būtis V-XII a. Humanitarinių mokslų srities Archeologijos krypties daktaro disertacijos tezės. V., 1993. P. 8, 13.; Vaitkunskienė L. Dėl žemaičių kilmės // Žemaičių praxis. V., 1990, T. 1 P. 34.

⁶² Grigalavičienė E. Brūkšniuotosios keramikos... P. 79, 81.

⁶³ Vaškevičiūtė I. Pictinių žiemgalių... P. 8.

⁶⁴ Ten pat. P. 13.

⁶⁵ Tautavičius A. Kultūrinės sritys... P. 108.

⁶⁶ Michelbertas M. Senasis geležies... P. 192, 238.

⁶⁷ Tautavičius A. Kultūrinės sritys... P. 109 (žr. redaktorės priedą).

⁶⁸ Tautavičius A. Kultūrinės sritys... P. 108.

⁶⁹ Tautavičius A. Žemaičių etnogenėzė (archeologijos duomenimis) // Iš lietuvių etnogenėzės. V., 1981. P. 30-31.

- ⁷⁰ Michelbertas M. Senasis geležies... P. 89-91, 94-99, 106, 110, 113, 119-121, 143, 164, 167, 180.
- ⁷¹ Tautavičius A. Kultūrinės sritys... P. 108.
- ⁷² Dakanis B. Mažai žinomi I - IV a. pilkapiai // Muziejai ir paminklai. 1985. T. 7. P. 57.
- ⁷³ Patkauskas S. Plauciškių pilkapiai // Muziejai ir paminklai. 1980. T. 3. P. 46, 47, 48.
- ⁷⁴ Vaitkunskienė L. Archeologiniai atradimai Žemaitijoje // Mokslas ir gyvenimas. 1993. Nr. 1. P. 37.
- ⁷⁵ Vaitkunskienė L. Dėl kuršių etninės teritorijos rytinių ribų Žemaitijoje (I tūkst. pirma pusė) // Vakarų baltų archeologija ir istorija. Klaipėda, 1989. P. 22-28; Ta pati. Dėl žemaičių kilmės... P. 26-41; Ta pati. Dėl žemaičių aprangos regioninių skirtumų // Lietuvos archeologija. V., 1992. T. 9. P. 144-151; Ta pati. Archeologiniai atradimai... P. 32-33, 37; Ta pati. Vakarų žemaičiai geležies amžiuje: kultūra ir etnosocialinė istorija. Humanitarinių mokslų sritys Archeologijos krypties habilituoto daktaro disertacijos tezės. V., 1993.
- ⁷⁶ Vaitkunskienė L. Dėl žemaičių kilmės... P. 34.
- ⁷⁷ Vaitkunskienė L. Dėl kuršių...; Ta pati. Dėl žemaičių kilmės... P. 34; Ta pati. Archeologiniai atradimai... P. 37. Ta pati. Vakarų žemaičiai... P. 17; Nakaitė L. Paslaptį gėji žemaičiai // Liaudies kultūra. 1992. Nr. 5. P. 14-16.
- ⁷⁸ Kazakevičius V. Dėl Plinkaigalio kapinyno etninės interpretacijos // Lituanistica, 1990, Nr. 3. P. 3-19; Tas pats. Plinkaigalio kapinynas: Lietuvos archeologija. V., 1993. T. 10; Tas pats. Das Gräberfeld von Plinkaigalis als Quelle der baltischen etnischen Geschichte in Litauen // Burial Ground as a source of information. Lund. 1993; Казакевичюс В. Могильник Плинкайгалис как памятник аукштайтских племен // Археология и история Пскова и Псковской земли. Псков, 1987. С. 73-75.
- ⁷⁹ Kazakevičius V. Plinkaigalio kapinynas... P. 138.
- ⁸⁰ Vaitkunskienė L. Dėl žemaičių kilmės... P. 28.
- ⁸¹ Jovaiša E. Dauglaukio plokštinis kapinynas // Nemuno delta. Tyrinėjimai ir atradimai. Dauglaukis, 1991. P. 22; Nowakowski W. Rzymskie importy przemysłowe na terytorium zachodniobałtyjskiego kręgu kulturowego // Archeologia. 1983. T. XXXIV; S. 63-106. Rys. 1.
- ⁸² Jovaiša E. Dauglaukio plokštinis... P. 22.
- ⁸³ Laučiūtė J. Kur buvo žemoji Žemaitija // Mokslas ir gyvenimas. 1990. Nr. 9. P. 25.
- ⁸⁴ Giedraitis L. Žiūrėjimas į ledkalnio tamsą // Liaudies kultūra. 1991. Nr. 6. P. 1; Girininkas A., Giedraitis L. Žmogus yra žmogus // Liaudies kultūra. 1991. Nr. 6. P. 2-4; Седов В. В. IV конференция по этногенезу и этнической истории балтов (Паланга, 1991) // Российская археология. 1993. Но. 1. С. 260-264.

- ⁸⁵ Razmukaitė M. Klaipėdos krašto gyvenamųjų vietų vardai // Mokslas ir gyvenimas. 1993. Nr. 9. P. 12-13.
- ⁸⁶ Mažiulis V. Prūsai // Mokslas ir Lietuva. 1991. Nr. 4 (5). P. 5. Žiūr. pastabą.
- ⁸⁷ Matulevičius A. Mažoji Lietuva XVIII amžiuje. V., 1989.

**CHANGES OF THE ETHNIC BOUNDARY BETWEEN THE
WESTERN
AND EASTERN BALTS
(BASED ON ARCHAEOLOGICAL DATA)**

Summary

Changes of the ethnic boundary between the western and eastern Balts have not been discussed yet. Representatives of different fields of science, being researchers of different sources, cannot come to a unanimous conclusion. The underlying reason is that linguists define the current state of the language situation, historians have an access to data of the 14th-20th centuries, while archaeologists rely on much older data. At present, the Baltic tribes are divided into eastern, western and Dnieper Balts. Not every tribe, however, can be confined to merely one of the said groups, therefore terms of intermediate groups are being introduced. Linguists disagree as to which division should curonians (*kuršiai*), scalvians (*skalviai*) nadravians (*nadruviai*) and jotvingians (*jotvingiai*) be attributed. Only a few linguists find features characteristic of western Balts in the dialects of samogitians (*žemaičiai*), semigalians (*žiemgaliai*) and selonians (*seliai*). They assume that this area had once been inhabited by curonians, ascribed to western Balts. Historians, involved in the investigation of a later period, are often unable to trace western Balts whatsoever and simply call them western Lithuanians.

Due to investigations of the ethnocultural situation of different periods and the use of retrospective method, archaeologists can determine cultural changes within shorter periods which enables to define changes of the ethnic border between the western and eastern Balts during a concrete period. Archaeologists try to find evidence of the separation of western and eastern Balts as far back as the Stone Age. R. Rimantienė and M. Gimbutienė attribute the Neolithic Pamariai Culture to western Balts. A. Girininkas attributes the late Lithuanian variant of the Narva Culture to eastern Balts. In the 2nd millennium B.C. the boundary between these cultures can be in the middle Lithuania (fig. 1).

The boundary between the eastern and western Balts of the middle of the 1st millennium B.C. can be discussed more precisely. The west Baltic Barrow Culture that branched out at that time, is unanimously associated with western Balts. The Stroked Ware Culture, formed in eastern Lithuania, is an object of discord. Some of the investigators extend the territory covered by this culture rather significantly. Central Lithuania of that period was scarcely inhabited. E. Grigalavičienė attributes the western variants of the Stroked Ware culture to western Balts. Therefore,

the then boundary is rather obscure and some variants are possible (fig. 2).

The first centuries A. D. marked a considerable move of the Barrow Culture eastwards off the Lithuanian seashore. The Barrow Culture which emerged in Samogitia, northern Lithuania and southern Latvia, has a number of features characteristic of western Balts. Therefore, the features characteristic of western Balts. Therefore, the article asserts that up to the middle of the 4th century A. D. western Balts dwelt as far as the confluence of the Nemunas and Neris rivers whereas the boundary ran along the Šventoji river (fig. 3). The move of the Balts eastwards has not been sufficiently studied. This process was significantly influenced by the Great Migration and later on by the conquerors of the Crusaders.

Вальдемарас Шименас

ИЗМЕНЕНИЯ ЭТНИЧЕСКОЙ ГРАНИЦЫ МЕЖДУ ЗАПАДНЫМИ И ВОСТОЧНЫМИ БАЛТАМИ (ПО ДАННЫМ АРХЕОЛОГИИ)

Резюме

До настоящего времени вопрос перемещения границы между западными и восточными балтами исследователями не обсуждался. Ученые оперируя различными источниками приходят к различным выводам по этому вопросу. Языковеды исследуют языковую ситуацию сегодняшнего дня (суммы всех реликтов языка), историки - данные XIX - XX вв., а археологи сталкиваются с конкретными ситуациями более древних времен в большом промежутке времени.

Впервые балты на западных и восточных выделены лингвистами по данным языка. Позже лингвистами и археологами выделена группа Днепровских балтов. Очень много проблем возникает когда определяется принадлежность одного или другого конкретного балтского племени к указанным языковым группам. Лингвисты дискутируют к какой группе причислить племена куршей, скальвов, надрувов, ятвягов. Некоторые лингвисты находят западнобалтские языковые свойства в диалектах литовского языка: жемайтов, земгалов и селов. По их мнению на их территории когда-то жили курши (западные балты). Методы археологических исследований позволяют установить когда эти западнобалтские черты языка могли появиться на указанной территории.

Археологами разделение балтских племен в отличие от лингвистов датируется эпохой неолита или бронзы. По мнению М. Гимбутене и Р. Римантене в образовании западных балтов важную роль сыграла Жуцевская (Памарю) культура. Важную роль в образовании восточных балтов А. Гирининкас уделяет позднему варианту Нарвской культуры. Граница между этими культурами и зонами их влияния проводится по центральной Литве (рис. 1).

В середине I тысячелетия до Р.Х. более ясно вырисовывается восточная граница культуры западнобалтских курганов. Однако западная граница культуры штрихованой керамики остается неясной. Не все варианты этой культуры археологами относятся к восточным балтам. Некоторые исследователи даже сомневаются в балтской принадлежности культуры штрихованной керамики. Польские археологи со штриховиками связывают всех балтов. На стыке тысячелетий возможно несколько вари-

янтов проведения границы между западными и восточными балтами (рис. 2).

В первых веках этническая картина Литвы значительно меняется. Это можно связать с последствиями миграции готов на юго-восточное побережье Балтийского моря. В это время на территории Жемайтии, севере Литвы, юге Латвии распространяется культура курганов с каменными венцами. Она имеет много общего с культурой западно-балтских курганов Западной Литвы. Их можно генетически связать в одну цепочку. До IV в. граница между западными и восточными балтами проходила по реке Швянтойи (Центральная Литва) (рис. 3). В IV-V вв. на западнобалтской основе формируются восточнобалтские археологические культуры жемайтов, земгалов и селов. Значительную роль в этом процессе сыграло великое переселение народов. В археологической литературе эти вопросы остаются почти неисследованными.

Позже этническая граница восточных балтов всё время продвигалась в западном направлении. В исторические времена она достигала реки Дейма в Калининградской области. Там образовалась так называемая Малая Литва.